

Streszczenie dysertacji „Drewniana architektura letniskowa okolic Łodzi w okresie międzywojennym”

mgr inż. arch. Wojciech Pardała

Promotor:
dr. hab. inż. arch. Jan Salm, prof. PŁ
Promotor wspierający:
dr inż. arch. Włodzimierz Witkowski

Celem pracy jest zbadanie podłódzkiej, drewnianej architektury letniskowej, powstałej w okresie międzywojennym ze względu na jej oryginalność na tle innych letnisk polskich i dużą skalę zjawiska.

Postawiona teza o wykształceniu się w okolicach Łodzi oryginalnego typu modernistycznego domu letniskowego z drewna została podparta bardzo szerokim rozpoznaniem zagadnienia. Przeprowadziłem kwerendy w 7 archiwach państwowych, przeglądając ponad 700 jednostek archiwalnych. Prócz zasobów archiwów państwowych udało mi się dotrzeć do nieznanymi materiałów będących w posiadaniu innych instytucji bądź w rękach prywatnych. Postawiłem sobie za cel odnaleźć i odwiedzić wszystkie domy letnie w okolicy Łodzi, co nie jest zadaniem zbyt prostym, gdyż do tej pory spisałem ich 700. Udało mi się odwiedzić prawie sto miejscowości, rozpoznać wnętrza około 150 drewnianych domów i wykonać wywiady terenowe z ich właścicielami bądź użytkownikami. Udzielali oni nieraz niezwykle cennych informacji. Wizje terenowe były bardzo często jedynym sposobem, aby jednoznacznie wyjaśnić wątpliwości, które zawsze pojawiają się w trakcie badań. Służyły m.in. konfrontacji materiałów archiwalnych ze stanem obecnym albo ich precyzyjnej lokalizacji w terenie. Dziesięć domów letnich w Kolumnie zostało szczegółowo zinventaryzowanych w trakcie zajęć z przedmiotu *Inwentaryzacja architektoniczna*, kolejne zostaną zmierzone w niedalekiej przyszłości. Sięgnąłem również do przedwojennej prasy, zarówno łódzkiej (wydawanej po polsku, w jidysz i po niemiecku), ogólnopolskiej jak i wydawanej w innych krajach europejskich, głównie niemieckojęzycznych.

Wypoczynek towarzyszył ludzkości od zawsze, podobnie jak architektura. Budynki przeznaczone do wypoczynku zwykle wznosili przedstawiciele klas wyższych. Sytuacja uległa zmianie dopiero w XIX w. wraz z rewolucją przemysłową, demokratyzacją życia społecznego i rozwojem miast. Rozwój przemysłu spowodował nadmierne zanieczyszczenie środowiska a miasta przestawały być miejscem zdatnym do życia. Wypoczynek dla podreperowania zdrowia stał się koniecznością. Katalizatorem powstawania letnisk był też rozwój transportu.

Ważnym powodem tworzenia letnisk było zagrożenie gruźlicą mieszkańców Łodzi. Na skuteczną walkę z tą chorobą należało poczekać do odkrycia antybiotyków, wcześniej jedyną, w miarę efektywną metodą było leczenie powietrzem w trakcie pobytu osób chorych bądź narażonych na kontakt z zarazkami, w suchych, sosnowych lasach.

Starłem się ustalić jak propozycje Howarda zostały przyjęte i rozwinięte w Polsce. Nastąpiło to w dość specyficzny sposób. Z jednej strony polskie realizacje rozmięły się

bardzo z pierwowzorem, z drugiej strony oryginalny pomysł tworzenia założeń w lasach zaproponowany przez urbanistów niemieckich, znalazł zastosowanie przy projektowaniu założeń wypoczynkowych. Jednym z najwcześniejszych miast ogrodów miało być letniskowe miasto las w podłódzkich Łagiewnikach zaprojektowane przez architekta Hermanna Jansena z Berlina w 1914 r. Realizacji przeszkodziła I wojna światowa.

Idea wypoczynku „wybuchła” po odzyskaniu niepodległości. W 1922 r. pojawiło się po raz pierwszy w polskim prawie pojęcie urlopu wypoczynkowego, którego wprowadzenie spowodowało natychmiast masowe wyjazdy za miasto. Konieczne stało się szybkie wzniesienie dużej liczby odpowiednich budynków.

Modernizm, który zaczął właśnie zdobywać większą popularność, podchwycił idee wypoczynku i zdrowotności publicznej, wpisał je na swoje sztandary (m. in. do Karty Ateńskiej) i rozpropagował. Wypoczynek znalazł swoje miejsce zarówno tam gdzie mowa o odpowiedniej przestrzeni w mieście i poza nim, jak i jako zjawisko społeczne i kulturowe szerszych mas społecznych, nie tylko burżuazji.

W okolicach Łodzi pojawiły się liczne parcelacje letniskowe, w tym oryginalne miasta lasy, zarówno o cechach typowych dla rozplanowania miasta ogrodu, cechach funkcjonalistycznych, jak i wywodzących się z dokonań szkoły francuskiej z końca XVIII w. Na rozwój tych założeń, powstających masowo w podłódzkich lasach, wpłynął również fakt ochrony gruntów ornych – mieszkańiec miasta nie mógł kupić ziemi na wsi. Miejsca te były zwykle dobrze skomunikowane z Łodzią dość efektywną siecią tramwajów elektrycznych.

Wypoczynek na letniskach podmiejskich stał się zjawiskiem bardzo powszechnym – wyjeżdżało na nie około 100.000 łodzian rocznie. W okolicach Łodzi, jak wynika z przekazów w literaturze, mogło powstać dla nich nawet tysiąc drewnianych domów letnich. Przeprowadzone badania zdają się potwierdzać tę liczbę, nawet jeśli pojedyncze publikacje były ubarwione. Z letnisk korzystały najczęściej osoby wywodzące się ze społeczności żydowskiej.

Tezę pracy podparto porównaniem do przykładów podobnych, ale niezbyt licznych, realizacji z okolic Otwocka, które okazały się jednak późniejsze.

Specyfiką podłódzkich budynków letniskowych jest materiał z jakiego je zbudowano, skala zjawiska (w jednej tylko z badanych miejscowości, Kolumnie, dużych budynków letniskowych powstało przynajmniej kilkadziesiąt) oraz twórcza adaptacja założeń modernizmu do uwarunkowań lokalnych. Dotychczasowe ustalenia świadczą, że poza Kolumną nie jest znany żaden inny, tak spójny, zespół zachowanych dużych drewnianych modernistycznych budynków letniskowych ani w Polsce, ani w Europie. Podobnym zespołem, choć z nieco mniejszą ilością zachowanych domów, jest Tuszyn-Las. Spora grupa dużych, drewnianych budynków letnich istniała też w Wiśniowej Górze, jednak większość została rozebrana. Wszystko to pozwala napisać (co nie wyklucza dalszego kontynuowania badań), że podłódzkie letniska i powstałe tam duże drewniane domy letnie są ewenementem na skalę europejską i bardzo ciekawym fenomenem, zarówno architektonicznym, jak i społecznym.

Genezy dużego domu letniego okolic Łodzi nie udało się w sposób jednoznaczny ustalić. Miał on zapewne „przodków” w wiejskiej chałupie szerokofrontowej (popularnej w regionie), w drewnianym budownictwie przemysłowym (młyny) i budownictwie podmiejskim (kilkukondygnacyjne, duże drewniane domy mieszkalne np. na Bałutach). Silny wpływ tradycyjnych rozwiązań budowlanych, charakterystycznych dla regionu, jest widoczny w rozwiązaniach konstrukcyjnych – w zasadzie wszystkie domy letnie, zarówno te o formach awangardowych, jak i tradycyjnych, były wykonane w konstrukcji sumikowo-łatkowej, typowej dla okolic Łodzi. Nie bez znaczenia był wpływ „stylu dworkowego”, rozumianego nie tylko jako „narodowej” idei formalnej, ale jako bardzo popularnego, zwłaszcza w okresie tuż po odzyskaniu niepodległości, sposobu budowania – stypizowanego, o szerokim zakresie

przeznaczenia – od domów mieszkalnych, przez strażnice graniczne, posterunki policji i remizy strażackie aż po szkoły. Przy poszukiwaniu protoplastów podłódzkich domów letnich nie sposób pominąć budynków prezentowanych na łamach polskich i zagranicznych czasopism.

W okolicach Łodzi powstawały budynki realizujące podstawowe postulaty modernizmu, budynki o najbardziej awangardowej, funkcjonalistycznej formie, z oknami pasmowymi czy tarasami na dachach – sporadycznie realizowanymi w miastach. Pojawiły się też letniskowe „maszyny do mieszkania”. Zbudowano je z materiału nieutożsamianego z tym ruchem – z drewna. Sprzeczność jest jednak pozorna: dom z drewna można było tanio przygotować w fabryce i szybko zrealizować, nieraz jako projekt powtarzalny, co było również postulowane przez modernizm. Łódzkie przedsiębiorstwa drzewne oferowały stypizowane budynki drewniane. Rysunki typowych domów powtarzalnych tworzyli też łódzcy projektanci. Na wybór drewna jako materiału wpływ miała cena i szybkość realizacji. Budynki letnie murowane wznoszono sporadycznie.

Projektantami tych domów byli zarówno najlepsi łódzcy architekci, jak i – co jest bardzo ciekawym zjawiskiem – inżynierowie, którzy również tworzyli wysokiej jakości projekty.

„Szklany dom” z drewna był odpowiedzią na modernistyczny postulat architektury służącej całemu społeczeństwu: zarówno małe domki o ubogim programie funkcjonalnym dla niezbyt bogatych mieszkańców, jak i większe, dobrze wyposażone, luksusowe wille np. dla kadry zarządzającej łódzkich fabryk, czy też duże budynki z mieszkaniami na wynajem miały dość podobny charakter estetyczny.

Podłódzkie domy letnie są efektem nie tylko niestłuchania ciekawego eksperymentu modernizmu, ale też ważnym elementem tożsamości miejscowości w których powstały. Są śladem kultury technicznej okresu międzywojennego i zarazem przyczynkiem do poznania interesującej obyczajowości łódzian. Dlatego też, coraz mniej liczne domy w podłódzkich letniskach warto otoczyć kompleksową ochroną konserwatorską.

Summary

The aim of the dissertation is to examine the summer wooden buildings in towns and villages near Łódź originating from the interwar period since they are very original and numerous in comparison to other summer wooden buildings in Poland.

The thesis that an original modernistic summer wooden house type developed in the vicinity of Łódź has been supported by a wide research. I have made searches in 7 state archive institutions browsing through over 700 archive units. Apart from searching the state archives I also reached the unknown sources from other institutions or even private persons. It was my goal to find and visit all summer houses in the vicinity of Łódź, which is not an easy task since so far, I have recorded 700 of them. I have visited over one hundred settlements, looked at around 150 wooden houses interiors and made field interviews with their owners or users. Some information they provided was extremely valuable. Field inspections were often the only way to deal with the doubts occurring during the research and to juxtapose archive materials with the current status or its precise field location. Ten summer houses in Kolumna have been catalogued in detail during the class *Inwentaryzacja architektoniczna* (Architectural Survey), the remaining ones will be measured in the nearest future. I also consulted pre-war newspapers both from Łódź (in Polish, Yiddish and German) and from other European countries, mainly the German-speaking ones.

Leisure, in the same way as architecture, has always been a part of human experience.

Leisure buildings have been usually constructed by upper class. The situation changed as late as in the 19th century, with the industrial revolution, social life becoming more democratic and with the development of cities. Industrialization caused excessive environmental pollution, therefore it was more difficult to live in cities. It became necessary to take rest for health reasons. Also transportation development spurred the construction of summer houses.

Another important reason for it was tuberculosis threat among Łódź inhabitants. Curing the disease became effective only after inventing antibiotics. Formerly, the only fairly effective method was treatment with air during the stay of patients or the persons exposed to germs in dry pine forests.

I tried to establish how the suggestions of Howard were received and developed in Poland, which was peculiar, indeed. On the one hand, Polish houses were very different from the prototype, on the other hand, the idea of building in forests proposed by the German urban planners was applied when designing leisure facilities. It was the summer type of forest-city in Łagiewniki near Łódź designed by an architect Herman Jansen from Berlin in 1914 that was supposed to be one of the earliest forest-cities. The project execution was interrupted by World War One.

After Poland had regained independence, the idea of leisure flourished. In 1922, the concept of holiday appeared in the Polish law for the first time. Introduction of such holiday triggered mass trips to the countryside and forests, therefore it became necessary to construct a great number of appropriate buildings in a short period of time.

Modernism, which was then becoming more and more popular, took up the idea of leisure and public state of health, included it in its statutes (among others to the Charte d'Athènes) and popularized it. Leisure was understood both in the context of space in the city and outside the city; as a social and cultural phenomenon of wider social masses, not only the bourgeois.

Numerous groups of summer plots of land appeared in the vicinity of Łódź, including original forest-cities with features typical both for garden-city planning, functional features as well as those originating from the so-called French School from the end of 18th century. This development in the forests near Łódź was also due to the fact that the agricultural land was under protection and the city dweller could not buy land in the countryside. These places were usually well connected with Łódź by the efficient network of electric trams.

Leisure in the suburban summer houses became very common – around 100.000 Łódź inhabitants visited them every year. According to literature, in the Łódź area as many as a thousand of wooden summer houses could have been constructed. The conducted research confirms this number even if some of the publications were a little bit exaggerated. It was mainly members of the Jewish community that enjoyed staying in their summer houses.

The thesis of this dissertation is supported by a comparison to similar but scarce examples of developments from the Otwock area which turned out to originate from later periods.

The specific character of summer houses near Łódź is the material from which they were constructed, the scale of the phenomenon (in one of the examined towns – Kolumna – at least a few dozens of large summer houses were built) as well as creative adaptation of the modernist assumptions to the local conditions. The research conducted so far proves that apart from Kolumna there is no other, so coherent complex of preserved large wooden modernistic summer houses in Poland or in Europe. A similar complex, with lesser number of preserved houses though, is Tuszyn-Las. A big number of large wooden summer houses existed in Wiśniowa Góra as well, however, most of them were torn down. It is all enough to say that these resorts near Łódź and wooden summer houses there are extremely unique in Europe and constitute an interesting phenomenon both from the architectural and social perspective.

It was impossible to clearly establish the origin of the phenomenon of a big summer

house near Łódź. Most probably it had its „predecessors” in a wide-front rural cottage house (very popular in the region), in the wooden industrial developments (mills) and suburban developments (a few-storey bug residential houses, e.g. in Bałuty district). A strong influence of traditional construction solutions characteristic of the region is visible in the structuring – practically all summer houses, both the avantgarde and traditional ones were made in the vertical-post log construction, typical for the Łódź area. Another important factor was the impact of the manorial style, understood not only as a “national” formal idea but also as a very popular – especially after regaining of independence - way of construction – typified, with a wide scope of purposes – from residential houses, through border guard posts, police and fire stations up to schools. When seeking the protoplasts of summer houses near Łódź one need to remember about the houses presented in Polish and foreign press.

The buildings constructed in the Łódź region reflected the basic assumptions of modernism; the buildings had the most avantgarde and functional form with horizontal windows or terraces on the roof – very rarely occurring in the cities. One could also come across the summer “machines for living”. They were built of wood - a material not typical for this movement. This contradiction is only apparent: a house made of wood could be manufactured in a factory in a quick and cheap way, sometimes as a repetitive project, which was also one of the postulates of modernism. Wood companies from Łódź offered typified wooden buildings. The drawings of typical repetitive houses were also created by designers from Łódź. Wood was chosen as a material due to its price and quick time needed for construction. Brick summer houses were constructed very rarely.

Designers of these houses were both the best Polish architects from Łódź and – which is extremely interesting – engineers whose projects were of very high quality.

“A glass house” of wood was a response to the modernistic postulate of architecture which was supposed to serve all society: both small houses with limited functionality for not very wealthy inhabitants and bigger, well-equipped luxurious villas e.g. for the managing staff of Łódź factories, or big buildings with flats for rent had similar aesthetic.

Summer houses near Łódź were not only the consequence of an extremely interesting modernism experiment but also an important identity element of places in which there were constructed. They constitute the trace of technical culture of the interwar period and at the same time contribute to learning about the everyday customs of Łódź inhabitants. Therefore, the less and less numerous summer houses in Łódź surroundings should be subject to preservation protection.

tłum. Izabela Miarczyńska

Wojciech Pawda